

Bárdos Kornél:

ÚJABB SZEMPONTOK A MAGYARORSZÁGI TORONYZENÉSZEK TÖRTÉNETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Az elmúlt évtizedek folyamán joggal tartottuk a toronyzenélést, a toronyzenészek intézményét németes műveltségű városaink sajátjának. Szabolcsi Bence ugyanis már 1928-ban megállapította: „A magyarországi német kultúrájú városok korán eljutnak a hangszeres zene rendszeresebb műveléséig, korán kialakul a toronyőr és a városi muzsikus hivatalos hatásköre.”¹ Tapasztalatra épülő véleményét 1947-ben megerősítette: „Korán kialakítják rendszeres, polgári jellegű zeneéletüket (toronyőrök muzsikája, zenekarok) s megvan az a rendkívüli jelentőségük, hogy kész, intézményes társadalmi keretekkel első felfogói egyes európai mozgalmaknak, egyben melegágyai a belőlük kisarjadt tehetségeknek.”² Valóban effajta városainknak hosszú sorát ismerjük, amelyekben a 16–17. században, sőt már korábban is élt a toronyzenészek intézménye: Sopron, Pest, Pozsony, Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya, Lőcse, Bártfa, Eperjes, sőt az erdélyi szászok városai (Brassó, Nagyszében, Segesvár, Fogaras, Beszterce) falai közt is hagyományosan szólt a toronyzene.

E nézettel kapcsolatban az első meglepetés akkor ért, amikor elkészült Pécs 18. századi zenéjéről a monográfiánk. Részletes levéltári kutatás folyamán egyetlen adatot sem találtunk toronyzenészekről, holott Pécs a 18. században, sőt a török uralom előtt is már németes műveltségű város volt. A negatív eredmény okának akkor még a levéltári anyag hiányosságát tartottuk. Ennek megfelelően – közölve néhány trombitás adatát – mégis feltételeztük Pécsen is a toronyzenélést.³

Meglepetésünk fokozódott, amikor Győr 17–18. századi zenéje kutatása közben sem találtunk a levéltárakban adatot a toronyzenészekről. Ez a város ugyan a 17. században magyar, de a 18. században már erősen német jellegű volt.

A kérdés megoldásához két segítséget kaptunk. Elsősorban Demkó Kálmánnak még 1890-ben közzétett sorai késztettek elgondolkodásra: „A felső vidéki sz[abad] kir[ályi] városok mindenikében ma is fennáll a toronyőri intézmény.”⁴ Az egykori lőcsei levéltáros, aki jól ismerte a környék levéltárait és szokásait, bizonyára joggal hangsúlyozta a németes kultúra helyett a szabad királyi város jelleget. – Győri kutatásunk idején beszélgetésünk alkalmával aztán – kőszegi kutatásainak befejezése után – Szi-ge-

¹Szabolcsi Bence, *A XVII. század magyar főúri zenéje* (1928), újabb kiad. *A magyar zene évszázadai* I. (Budapest 1959), 250.

²Uő., *A magyar zenetörténet kézikönyve* (Budapest 1947), 21.

³Bárdos Kornél, *Pécs zenéje a 18. században* (Budapest 1976), 13.

⁴Demkó Kálmán, *A felső magyarországi városok életéről a XV–XVIII. században* (Budapest 1890), 210.

ti Kilián említtette, véleménye szerint inkább a szabad királyi városok sajátjának kéne tartani nálunk a toronyzenélést.

Mindezek hatására győri könyvünkben már óvatosabban fogalmaztuk meg a véleményünket azzal kapcsolatban, hogy egyetlen toronyzene-adatot sem találtunk. Hangsúlyoztuk, hogy nem lepődünk meg, ha nem is fog előkerülni ilyen adat, mert a toronyzene a német nyelvű, elsősorban a régi szabad királyi városaink hagyománya. Győr csak 1743-ban lett szabad királyi város. A toronyzenének nem volt régi hagyománya, így ez az idő már nem kedvezett az új szokás meghonosodásának.⁵

Azóta a soproni levéltárak részletes kutatása alapján, valamint Pozsonytól Lőcsén át Kassáig, Besztercétől Kolozsváron, Nagyszebenén át Zágrábig csaknem valamennyi szabad királyi város és sok mezőváros lényeges adatainak ismeretében részletesen tudjuk bizonyítani, hogy a *korabeli Magyarországon a toronyzenélés a szabad királyi városok sajátja*. Így arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a hagyományos véleményt – ha van is reális alapja – finomítanunk kell: a németes jelleg helyett a szabad királyi város jelleget kell kérdésünk döntő kritériumává tennünk. Ez annál inkább megalapozott, mert a kérdés „ellenpróbája” is sikerült: Zágráb, Nagyszombat, Kassa és Kolozsvár a levéltári anyag bizonyossága szerint a 17. században nem volt tipikusan német műveltségű város. Zágráb inkább volt horvát, mint német. Nagyszombatban, Kolozsvárott az összes 17. századi városi számadáskönyv, Kassán valamennyi városi jegyzőkönyv és a városi iratok nagyobb része magyar nyelvű. Jellemző, hogy amikor a 17. század közepén a németes kultúrájú Eperjes tanácsa toronyzenésze ügyében Kassára ír, akkor levelét magyarul írja a kassai városi tanácshoz.⁶ Mind a négy városban voltak városi trombitások azaz toronyzenészek azért, mert szabad királyi városok voltak.

Régi szabad királyi városaink közül jó néhány elvesztette közben e kiváltságát, s csak a 17. század közepén vagy később nyerte vissza. Késmárk mégis megőrizte végig a toronyzenészek hagyományát. Pesten a töröktől való felszabadulás után, Kőszegen 1715-ben újították fel. Azokban a városokban pedig, amelyek később nyerték vissza jogukat, ill. csak ekkor emelték fel őket mezővárosi szintről szabad királyi városi méltóságra, nem volt rá igény, már nem is szervezték meg a toronyzenészek intézményét (Győr, Debrecen, Pécs stb.).

A toronyzenészek (Thurner, Turner, Thürmer) a szabad királyi város zenészei voltak. Nevezték őket még Stadtpfeifer, Kunstpfeifer, Stadttrompeter, Trompeter, tubicines Civitatis, városi trombitások néven, sőt a 17. század közepétől az előkelőbb Stadtmusikanten, Stadtmusici, városi zenészek címen is. A város mint patrónus gondoskodott az iskolákról, az egyházakról, ugyanezen az alapon a saját zenészeinek tekintett toronyzenészekről is. Ők a város zeneéletének a központja, főszereplői. Elfoglaltságuk igen gazdag volt. Első feladatuk természetesen a toronyban való őrködés, az óra, a tűz és a víz jelzése volt, megfelelő szignálokkal. Zenével fogadták az érkező, áthaladó és távozó előkelőségeket. Folyton bővülő zenei elfoglaltságuk miatt szívesen harcoltak azért, hogy mentseik fel őket az őrködés és a tűz jelzésének nagyon fárasztó, a toronyhoz kötött, felelősségteijes kötelezettségétől. A 18. században jó néhány helyen e célra külön toronyőröket alkalmaztak helyükbe.

⁵Bárdos Kornél, *Győr zenéje a 17–18. században* (Budapest 1980), 235.

⁶Uő., „Adatok a kassai „városi trombitások” történetéhez”, *Zenatudományi dolgozatok* 1982.,81.

Mint a város zenészeinek, legsajátosabb feladatuk volt a naponta többszöri toronyzenélés, a hét öt vagy hat napján. Muzsikáltak a város hivatalos ünnepein, temetéseken, esküvőkön, lakodalmakon, névnapokon s hasonló családi ünnepeken. Részt vettek külön szerződések alapján az evangélikus és a katolikus templomok zenekarában, az evangélikus és a katolikus (jezsuita, piarista) iskolák együtteseiben, az iskoladrámák előadásában és a kántálásokban. Zenéltek a táncmulatságokon. Ezen a téren kizárólagos jogaikért állandó harcban voltak a magánzenészekkel. A város – mint gazdájuk – legtöbb esetben megvédte jogait. Ha nem tiltotta el, legalább kényszerítette azokat, hogy szereplés esetén bizonyos összeget fizessenek a toronyzenészeknek. A 18. században a színházi zenekarban, hangversenyeken, sőt – mint Sopronban tapasztaljuk – még a század végén szervezett polgári alakulatok zenekarában is egyenruhába öltözött toronyzenészek muzsikáltak. Csak a katonazenekarokban nem volt szerepük. A toronymester (Turnermeister) és 2–6 legénye (Gesellen) lakásáról (gyakran a toronyban) és alapfizetéséről a város gondoskodott. Viszont a toronyzenész tanulók, azaz a trombitás növendékek a mesternek fizettek a zenetanításért és eltartásukért. Jövedelmük nagyon megnövekedett mellékes, de rendszeres szerepléseik által (templomi, iskolai, táncmulatsági, színházi stb.).⁷

A mezővárosokban e zárt zenei szerkezetet nem találjuk meg. Magának a városi tanácsnak is jóval kevesebb szerepe volt a város zenei életében. E típusú városokra a sokféleség jellemző. Ha egyáltalán találunk értékesebb zenélést, akkor a várost birtokló feudális főúr (gróf, herceg, káptalan, püspök) zenei együttese áll a központban. A földesúr patronálja anyagilag a templomokat és az iskolákat. Ének- és zenekara rendszeresen muzsikál a város főtemplomában (Győr, Veszprém, Szombathely, Pécs, Eger, Tata stb.). Az együttes tagjai tanítják magánúton a polgárok gyermekeit zenére. Az evangélikus és a katolikus iskolák zenei együtteseiben – tapasztalatunk szerint – nincs olyan szerepük, mint a toronyzenészeknek a szabad királyi városokban. A mezővárosokban az iskolák maguk tartják el énekeseiket és hangszereseiket. E városokban a magánzenészeknek is nagyobb a szabadságuk, mert a főúri vagy káptalani zenészek nem korlátozzák úgy őket, mint a toronyzenészek. Azokban a mezővárosokban, amelyekben nem működik főúri vagy káptalani együttes, az evangélikus és a katolikus parochia ének- és zenekara vagy az iskolák (evangélikus, jezsuita, piarista) együttese a zene irányítója. Mivel az együttes anyagi alapjai bizonytalanabbak, ezekben a kórusokban nagyobb szerepük van az önkéntes, amatőr énekeseknek és hangszereseknek, ellentétben a főúri és káptalani kórusokkal, amelyekben státusban levő tagok muzsikálnak. Az önkéntes muzsikások rendszeres közreműködése színvonalbeli hullámzást is jelent a kórusban.

Szándékosan csak evangélikus és katolikus együttesekről szóltunk eddig. Református és unitárius környezetben ugyanis az 1700-as évekig többszólamúságról nem beszélhetünk. A színes reneszánsz, barokk és klasszikus európai repertoár, amelynek részesei voltak folyamatosan az evangélikus és a katolikus együttesek, a református és az unitárius kórusokat nem gazdagította. Ők még a 18. század második felében is megelégedtek a zsoltárok és a melodiáriumok igen egyszerű, erősen archaizáló többszóla-

⁷Uo. 75.

múságával. Mindezekből logikusan az is következik, hogy olyan szabad királyi városban, amelyben főleg reformátusok és unitáriusok éltek – mint pl. Kolozsvárott a 17. században – a város toronyzenészeinek is kevesebb volt a zenélési alkalmuk, mivel az unitárius és a református templomban nem volt igény a zenélésükre.

A toronyzenészeknek a szabad királyi városokban betöltött sajátosan fontos szerepük hangsúlyozása mellett nem hallgathatjuk el, hogy a mezővárosokban is egyszerűen találkozunk trombitásokkal. (Most nem a főnemesi vagy fejedelmi udvarok zenekarának trombitásaira gondolunk!) Őket azonban ne tévesszük össze a szabad királyi városok trombitásaival, a toronyzenészekkel! Az utóbbiak összes funkciójából (örkődés, tűz-, víz-, óra-jelzés szignálokkal, idegenek, vendégek fogadása zenével, naponta rendszeres toronyzene, muzsikálás lakodalmakon, temetéseken, a város hivatalos ünnepein, kizárólagos jog a táncmultságokon, rendszeres közreműködés a templomok és az iskolák zenéjében, az iskoladrámák előadásában, közreműködés színházban stb.) a mezővárosokban élő trombitások – ha akadnak ilyenek – csak egy-egy szerepet töltenek be (tűzjelzés, örkődés szignálokkal vagy közreműködés ünnepeken vagy a tánczenélés kizárólagos joga stb.), de sohasem látják el az összes funkciót. A 18. században több mezővárosban építettek tűztornyot (pl. Győrött, Veszprémben), s az őrség szignálokkal jelezte az órákat és a tüzet, de nem volt toronyzene! Barkóczy Ferenc egri püspök hivatkozva a toronyzenészek jogaira 1750-ben a saját székesegyházi zenészeinek is megadja azt a jogot, hogy a magánzenészek csak az ő engedélyükkel, esetenként 10 dénár fizetése után muzsikálhatnak a városban.⁸ Eger püspöki mezőváros székesegyházi zenészei – analógia alapján – csupán egy funkciót vesznek át a szabad királyi városok toronyzenészeinek szerepéből.

A toronyzenészek társadalmi helyzetéről, működéséről és szerepéről bőséges ismereteink vannak. Alig ismerjük viszont azokat a műveket, amelyek a toronyzene keretében felhangzottak. Emanuel Muntág közöl néhány selmecebányai trombitadarabot.⁹ Esetleg a Vietórisz-kódex clarinodarabjait értelmezhetjük hasonló szerepet betöltő daraboknak.¹⁰ Zenei tudásuk értékeléséből azonban ez nem von le semmit egyszerűen azért, mert tudjuk, hogy az evangélikus és a katolikus templomok együtteseiben a korabeli európai repertoár értékes műveit játszották rendszeresen.

Zenei tudásuk bizonyítéka ún. felszabaduló levelük (Lehrbrief, Testimonialis) is. Ebben a díszes kiállítású diplomában a város és közvetlenül a toronymester, esetleg az orgonista is igazolja, hogy a toronyzenész tanuló 4–5 éven át a kor szokása szerint jó néhány fúvós és vonós hangszeren jól megtanult muzsikálni, és valóban rászolgál a Kunstpfeifer megtisztelő névre. Ezt a bizonyítványt akkor adják ki, amikor más városban kívánja tudását tökéletesíteni. Ugyancsak hasonló szolgálati igazolványt kap a várostól, valahányszor más városba távozik. Ez az igazolvány számára ajánló levél is új állomáshelyén. A városi jegyzőkönyvek gyakran szólnak ilyen igazolások kiadásáról toronyzenészek, sőt színészek esetében is, de az eredeti okmányokat ritkán találjuk a le-

⁸Eger Érseki levéltár A. V. 715. sz., 1750. jan. 7.

⁹Emanuel Muntág, „Vežovi trubači v období rozkvetu meštiackej hudobnej kultúry v Banskej Štiavnici”, *Hudobný archív* I (1974), 66–75.

¹⁰A Vietórisz-kódex clarinodarabjairól lásd kötetünkben Ferenczi Ilona tanulmányát.

véltárban, mert ezeket a muzikusok magukkal viszik új helyükre. Mivel Michel Cassian 1500 végén Körmöcbányán halt meg, s valószínűleg hozzátartozói sem voltak, szerencsére a felszabaduló levele s két szolgálati levele is fennmaradt a levéltárban. Az elsőt a tiroli Wellsben állították ki, az utóbbiakat Kassán és Lőcsén, s a szatmári várbeli szolgálatát, majd a lőcsei toronyzenészségét igazolja.¹¹ A d'Iszo Kálmán által közölt korai dokumentumok után mi most Dr. Ivan Chalupecky szívességéből a hagyomány szívos továbbélésének bizonyítására késői, 1793-ból való késmárki felszabaduló levelet mutatunk be.¹² A bizonyítvány öt éves zenei tanulást igazol s az engedélyezés szövegéből azt is megtudjuk, hogy toronyzenészünk Késmárkról Kassára szándékozott távozni: „Én Ignaz Hadder a szabad császári és királyi Késmárk város nemes és bölcs tanácsának ezidőben alkalmazott toronymestere ezennel tudatom és elismerem mindenki számára, hogy e tanúsítvány bemutatója a jelenlevő, művészetet kedvelő és jóviseletű fiatalember Andreas Kintzler a szabad művészetet és a muzsikát, miként a számára szükséges különböző hangszereken való művészi játékot nálam öt teljes éven át folyamatosan, tökéletesen megtanulta és mint hű tanítványhoz illő és méltó, mindenkor szorgalmasnak,

¹¹ d'Iszo Kálmán, *Körmöcbánya XV–XVI. századi zenészeiről* (Budapest 1908.), 12–14., 20–23.

¹² Az eredeti okmány másolatát Lőcsén (Statný oblastný archív) kaptuk, s ezúton mondunk érte köszönetet.

„Ich Ignatius Hadder der Zeit Eines Löblich und Wohlweisen Magistrats der Kais. Königl. Freyen Stadt Kayssmarck bestelter Kunst-Pfeiffer urkunde, und bekenne hiemit vor Jedermänniglich, das vorweiser dieses gegenwärtiger Kunst liebende und Wohlverhaltene Jüngling Andreas Kintzler bei mir die Freye Kunst und Music so wohl auch das Kunst-Pfeiffen auf mancherley Instrumenten, wie die zugebrauchen sind, gantzer fünf Jahr vollständig aneinander gelehret hat, und sich jederzeit als einen getreuen Lehr-Jungen geziemet und gebühret fleissig in der Kunst geübet, und in andern Geschäften willig, gehorsam, unverdrossen erzeiget. Also dass ich mit Ihme allerdings wohl zufrieden gewesen, Ihme auch anders nichts, dann alle Ehre, Liebes und Guttes nachzusagen weiss: Weil er aber umb mehrere Erfahrung gedachter Kunst an frembde Örtter zubegeben willens und mich dannenhero um ein glaubenswürdiges Testimonium oder Lehr-Brief seiner vollendten Lehr-Jahre, und Ehrlichen Verhaltens halber bittiglichen angelanget. Als habe Ihme solches die Wahrheit zubekräftigen keines weges abschlagen können, noch wollen. Gelanget demnach an alle und jede wes Standes, Ehren und Würden die seyn mögen, so mit diesem Testimonio möchten ersucht werden: Sonderlich an alle Ehrliebende Kunst-Pfeiffer und Musicos, mein gebührend Dienst freundlich ersuchen, Sie geruhen Ihme obgedachten Andreas Kintzler aufs beste und fleissigste recomandirt seyn zu lassen. Ihme andern Ehrlichen Gesellen, Musicanten und Kunst-Pfeiffen gleich halben, zu Diensten und andern Verrichtungen, wo er Zuflucht suchen wird treulich befördern, willig und gerne aufnehmen, auch sonst alle Gunst und Förderung und geneigten gutten Willen erzeugen und erweisen; Solches bin ich umb einen jeden nach Standes Gebühr indergleichen, und andern fällen Dienst freundlich zu verschulden und zuerwiedern willigst und bereit. Dessen zu wahrer Urkund und mehrerer Beglaubigung habe ich gesteltes Testimonium oder so genannten Lehr-Brieff mit meinen gewöhnlichen Insigill, welches aufgesetzt, bestätigt und bekräftiget. So geschehen in oben ernanter Kays. Königl. Freyen Stadt Kayssmarck. Im Jahr nach der Gnadenreichen Geburts Unsers Herrn und Heylandes Jesu Christi, des Ein tausend sieben hundert drey und neützigsten Jahrs, den zehenden Monaths Tag April.
Ex Commissione Ampl. Magistratus extradedit et sigillavit Paulus lukemarr jur. Cittis V. Notarius.

Ingaz Hadder Thurner Mstr alda

David Somph als Gesel.

N° 29. Wird von hieraus nach Kaschau frey passirt. Kaismark den 10. Dec. 793 Per Richter u. Rath allda.“

a művészetében, egyéb feladataiban pedig készségesnek, engedelmesnek és kitartónak bizonyult. Ennélfogva, hogy én csakugyan elégedett voltam vele, számára semmi más, csak megbecsülést, szépet és jót tudok tanúsítani. Mivel azonban ő a nevezett művészetben bőségebb tapasztalatot kíván idegenben szerezni, ezért megkért engem, hogy befejezett tanulói éveiről és tisztességes magatartásáról hitelt érdemlő tanúsítványt avagy felszabaduló levelet állítsak ki. Azért tehát ezt az igazság által megerősített tanúsítványt nem tagadhatom meg tőle, sőt nem is akarom. Bármilyen rangúak és méltóságúak lennének, akiket ezen tanúsítvánnyal felkeres, hozzájuk fordulok. Elsősorban a minden tiszteletet szerető toronyzenészeket, muzsikusokat kívánja az én illendő szolgálatom barátsággal felkeresni. Engedjék meg, hogy a fent említett Andreas Kintzlert, mint igen jó és szorgalmas személyt ajánlhassam. Ugyanígy szíveskedjenek ajánlani őt más tisztességes toronyzenész legényeknél, muzsikusoknál és toronymestereknél szolgálatra és egyéb tevékenységre, akiknél menedéket keres, hűségesen pártfogolni, készségesen, szívesen felvenni, minden egyéb kedvezést, segítséget, készséges jóindulatot tanúsítani és bizonyítani. Mindenkinek rangja szerint hasonlóan vizontszolgálatra szívesen és készségesen magamat is kötelezem. Ennek bizonyosságául és nagyobb hitelűül a kiállított tanúsítványt azaz szabaduló levelet az én rendes pecséttemmel hitelesítem és megerősítem. Kelt a szabad császári és királyi Késmárk városban Urunk és Megváltó Jézusunk kegyelemben gazdag születésének 1793-ik évében április 10-én

a Nemes Tanács megbízásából kiadta és pecséttel
ellátta Paulus Jukemarr helyettes városi jegyző
Ignaz Hadder itteni toronymester
David Somph toronyzenész legény

29. sz. Innen szabadon távozhat Kassára. Késmárk 1793. dec. 10. Helybeli Bíró és Tanács.”